

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

УДК 930.25 "17/18"

Ганна Доманова



ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕРНІГІВСЬКОГО МАГІСТРАТУ В СФЕРІ БЛАГОУСТРОЮ МІСТА

Стаття присвячена діяльності Чернігівського магістрату в сфері забезпечення системи благоустрою міста, нагляду за санітарним станом, правопорядком, організації протипожежної охорони в Чернігові.

Ключові слова: магістрат, благоустрій, полкова канцелярія, городничий, райця.

Чернігівський магістрат як орган міського самоврядування за Магдебурзьким правом був наділений певними владними повноваженнями. Протягом другої половини XVII – XVIII ст. він виконував судові функції, діяв як нотаріальна установа, опікувався господарським життям міста, здійснював контроль за промислами і торгівлею, забезпечував систему благоустрою у місті. Окремі аспекти діяльності Чернігівського магістрату висвітлені автором на сторінках періодичних наукових видань.¹

Одна з найважливіших функцій Чернігівського магістрату полягала у забезпеченні “благочиния и благоустройства”. До сфери діяльності міського уряду належали нагляд за санітарним станом, ремонт мостів і гребель, утримання порому, протипожежна охорона та дотримання в місті правопорядку. На сторожі благоустрою стояв відповідальний за санітарний стан райця – городничий. Полкова канцелярія у цій сфері співпрацювала з магістратом. Її інтереси представляли як городовий отаман, так і окремий городничий, які безпосередньо здійснювали нагляд за порядком у місті й узгоджували свої дії з магістратським городничим.

Магістрат вимагав від мешканців Чернігова вчасно прибирати мертвих тварин та бруд зі своїх дворів, які слід було вивозити за межі міста на спеціально визначені ділянки. Гній городяни мали вивозити за місто, зокрема на “Гноєву” греблю на р. Стрижень неподалік Красного мосту. З вулиць та площ непотріб були зобов’язані вивозити ті, хто їхав порожнім з торгів.² Заборонялися забій хворої худоби і продаж недоброякісного м’яса.

Детальні настанови з цього приводу містила “полцейстерська” інструкція, яку магістрат отримав з Чернігівської полкової канцелярії восени 1722 р. Один з пунктів зобов’язував мешканців міста “против своего двора, також де в рядах и в рынках и в прочих местах, иметь чистоту и сор чистить и вывозить за город и за слободы и поля всеми, которые от жилищ местились в отдаленности кому куда за способно, також смотреть накрепко, чтоб на улицах никакого помета и мертвятины не было, и не валялось, чего каждому жителю против своего двора по утрам или вечеру приказать счищать, о чем многими указами подтверждено, равно ж тому и на случай опасной загрязнительной болезни к предосторожности”.³ Ордером за підписом члена Малоросійської колегії князя П.Мещерського Чернігівській полковій канцелярії було наказано “начальством в городе крепко блюсти, чтоб во всех домах и по улицам чистота должная всекрайнеше наблюдалась”.

© Доманова Ганна Сергіївна – кандидат історичних наук, викладач Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г.Шевченка.

Як вважають дослідники, після смерті Д.Апостола, коли у 1734 р. влада перейшла до правління гетьманського уряду на чолі з князем О.Шаховським, почалося скорочення адміністративно-поліцейських функцій магістратів на користь полкових управ.⁴ Чернігівська полкова канцелярія справді почала надокучати магістрату розпорядженнями та інструкціями щодо санітарного нагляду, ремонтних робіт, забезпечення правопорядку в місті.

У березні 1772 р. полкова канцелярія відправила у магістрат промеморію, в якій зазначала, що “внутри старого города Чернигова находится великая нечисть по улицам, по коло изб, также и на новом месте между жилищами нечистота от навозов и разной сори”. Від магістрату вимагалось “в соблюдении тех указных повелений будучи в рассуждении наступившего весеннего и летнего времени [...] кому надлежит по ведомству того магистрата приказано было, как в старом городе так и на предместии от навозу и всякого сору иметь в дворах и по улицам по выше тому веленному чистоту, находячихся же ныне во всех местах навоз и сор зараз же зреть и завезть от толе за город в отдаление от жилья место”.⁵ Полкова канцелярія сповістила магістрат, щоб нагляд за санітарним станом здійснювали городовий отаман М.Доморка та городничий Д.Бублик. Магістрат ухвалив “содержащему полицейскую должность” райці І.Серафімову забезпечити, щоб “всякому хозяину против своего двора велел очистить и свезть за город и зарить, так же если бы была какая мертвечина то оную да и свезть [...] глубоко в ямы”. Крім того, магістрат зробив публічне оголошення, в якому зазначив: “усмотрено магистратом, что здешние обыватели навоз не вывозя за город в отдаленные места не рассматривая мест бросают на улицах и на пустых плячах между жильем и во многих местах так и завалили улицы, что и проследу иметь невозможно. Для того от магистрата Черниговского определено учинить публикацию о том, что ежели кто будет бросать навоз непристойных местах между жильем и в том будет пойман, то оного принужденно будет весь навоз сколько тамо будет свезть без принятия каких либо отговорок”.⁶

У грудні 1773 р. полкова канцелярія розкритикувала магістрат за численні порушення санітарного стану: “Здешние промышленники, то есть резники в своих домах скотину бьют и в дворах всякую нечистоту кидают не зарывая в землю как того порядок требует, от чего по тем улицам мимо дворов и ходить не можно и равно же, где мясо продают стулья и лавки совсем не чисты, да и в нынешнее время от шумных людей драки и шумы происходят”.⁷ Водночас магістрат зобов'язали відвести для різників у “нежилом месте для резания скота бойницы” і заборонити забій худоби у дворах.⁸

Магістрат стежив за дотриманням правопорядку та безпеки у місті. До обов'язків міського уряду належали “пресечение преступлений и беспорядков, запрещение азартных игр (в кости), кулачных боев”. Магістрат винаймав “пляцову сторожу”, яка вночі охороняла торгові приміщення, склади, вилловлювала і брала “под караул” “бродяг” та жебраків. Втім, у 1748 р. городовий отаман П.Григорович сповістив Чернігівську полкову канцелярію, що магістрат “по указам на пляцовую сторожу людей не высылает”.⁹ На вимогу полкової канцелярії магістрат у 1749 р. відрядив на допомогу П.Григоровичу міщанина Й.Лоханського, який мав щодня звітувати йому про “пойманных ночным временем на драках или других каких шалостях”. Й.Лоханський отримав від магістрату інструкцію, в якій, між іншим, зазначалося, що “обыватели ведомства магистратового мещане, подсоседки и шинкари” зобов'язані виконувати його накази “для караулу на сторону пляцовую полным числом выходить”.¹⁰

У 1751 р. магістрат скаржився, що Чернігівська полкова канцелярія призначала городового, який здійснював нагляд за правопорядком, чистотою та протипожежним станом у місті, хоча “полковой Черниговской канцелярии определенному городничему подлежит только иметь смотрение над колодниками, которые содержатся при полковом секвестре”.¹¹

У лютому 1773 р. Чернігівська полкова канцелярія запропонувала

Чернігівському магістрату “для лучшего порядка и пресечения воровства и воровских приходов и прочих непотребных людей, иметь по улицам з дворов и жителей караули с ружьем у кого какое найдется может, а у кого ружья не будет из [...] большими дубинками”. Водночас полкова канцелярія зазначила, що магістратські піддані “на пляцовую сторожу в ночное время и выходные выходят не хотят и всяка спорят в городе Чернигове”. Отож було наказано, щоб вночі обов’язково виставлялася сторожа, а у разі відмови магістрат мав право штрафувати “за всякую ночь по пол цены от человека”. Магістрат ухвалив рішення, згідно з яким усі підвідомчі магістрату міщани та їхні підсудки мали виставляти “на пляцовую сторожу” по одному чоловіку.¹²

Тим не менш, Чернігівська полкова канцелярія і надалі постійно наголошувала на недбалому ставленні магістрату до нагляду за правопорядком у місті. Отож у березні 1773 р. магістратському городничому було наказано разом із городовим отаманом Д.Бубликом негайно “учинить в городе Чернигове всем дворам роспись по десяткам, и определить десятников, чтоб всем своего десятка смотреть и по приказанию выходят бесспорно двоим сполно их на всякую ночь должно быть на пляцовую сторожу под ведомство их городничих притверждая при том накрепко, чтоб они з дворов своих по последовавшей очереди еже ночи выходили или высылали людей отнюдь не малолетних на пляцовую сторожу безоговорочно с ружьями у кого есть, а за неимением оных з дубинками и с трещотками”.¹³ Через постійні скарги полкової управи, магістрат змушений був звільнити І.Серафімова з посади городничого, на яку був призначений райця Г.Здор. Крім того, магістрат ухвалив “представить в канцелярию Малороссийского скарбу неповеленно ли будет ему производить жалование из магистратских доходов в год по тридцати рублей”. Г.Здор отримав відповідну інструкцію і разом з городничим Чернігівської полкової управи Д.Бубликом приступив до виконання наказу полкової управи – “учинить [...] всем дворам роспись по десяткам” та призначити десяцьких й зобов’язати їх вночі виставляти сторожу.¹⁴

Оскільки Чернігів був забудований переважно дерев’яними будинками, у ньому досить часто виникали пожежі. Будучи відповідальним за протипожежну організацію міста, магістрат мав списки усіх будівель, протипожежного майна, що зберігалось у дворах (відра, сокири, заступи, лопати тощо). У кожному дворі мала бути достатня кількість води у діжках, до дахів приставлені драбини “переметні і підставні, а на довгих жердках прикріплені мочали”. В організації протипожежної справи міський уряд спирався передусім на цехи, для яких було розроблено спеціальні настанови. За дотриманням правил протипожежної безпеки стежив райця, який доглядав за справністю та чистотою димоходів, зобов’язував власників будинків бути напоготові, “як се було визначене в оповіщені, прикріпленім в нього на воротах”.¹⁵ На порушників установлених правил накладався штраф.

У місті поблизу будинку магістрату, крамниць та житлових будинків розташовувався “артиллерийский ценхгауз с пороховыми и другими магазинами”.¹⁶ Саме це небезпечне сусідство і призвело до катастрофічних наслідків під час пожежі, що спалахнула в ніч з 19 на 20 травня 1750 р. Матеріали слідства докладно змальовують організацію протипожежної справи у місті. На вимогу слідчої комісії магістрат мав прозвітувати про заходи, що вживалися для протипожежної охорони.¹⁷ У рапорті, який зі свого боку подала полкова канцелярія, звучала гостра критика на адресу магістрату за недбале ставлення до виконання своїх обов’язків. Йшлося про те, що задовго до цієї пожежі Чернігівська полкова канцелярія неодноразово звертала увагу Чернігівського магістрату на ігнорування розпоряджень Генеральної військової канцелярії щодо протипожежної безпеки. Зокрема, це засвідчив рапорт городового отамана Г.Плохути, поданий до полкової управи 1746 р.¹⁸ У 1749 р. райця Г.Карпинський та його помічник Л.Симонтовський отримали відповідну інструкцію щодо організації протипожежної охорони – “во всяком дворе ведомства магистратового на воротах или где приличествовало подписать с тем, кому к таковой осторожности з водою или с топором быть в

готовности принадлежит”.¹⁹ Відповідні директиви магістрат передав ремісничим цехам, “дабы во всякая человека так воды должое число, яко и чистота б в домах и перед двором и всякая исправность от пожарного случая была б в цеховых домах по тому же воду б, круче железное и протчии инструменты содержано б и всегда имели острожность”. Цехи мусили мати наготові увесь необхідний інвентар і систематично звітувати про стан протипожежної безпеки у магістрат. Виконання цих доручень контролював райця Ф.Мазур. У самому магістраті були наготові дві великі діжки та куфи з водою, п'ять залізних гаків, квачі, драбини тощо. Однак усього цього виявилось недостатньо для відвернення біди.

Великі збитки, яких завдала пожежа, зумовили проведення спеціального слідства. Вже вранці 20 травня писар М.Санковський подав до магістрату рапорт, в якому наголосив на необхідності встановлення причин пожежі.²⁰ Магістрат відразу ж відправив до Генеральної військової канцелярії лист з проханням призначити слідчих. Причина клопотання досить зрозуміла, адже магістрат мав напружені відносини з полковою канцелярією. За відсутності в'їта у місті лист був підписаний бурмістром Л.Марковичем та райцями Л.Афанасовим, А.Бочком, С.Піддубиком, С.Скороходом, М.Свислоцьким та К.Піддубиком. У листі зазначалося, що полковник І.Божич узяв під варту шинкаря Григорія та двох десятицьких “и желает [...] о вышеписанном чинить следствие”. Загалом, справа набула значного резонансу.

22 травня 1750 р. у магістраті відбулася спеціальна нарада, а наступного дня, згідно з наказом Чернігівської полкової канцелярії, осавул Є.Рашко зажадав від магістрату призначити свого представника “для изследования” справи про пожежу. Магістрат відхилив цю пропозицію, аргументуючи тим, що не має подібних розпоряджень від Генеральної військової канцелярії, але 2 червня 1750 р. міський уряд отримав відповідний ордер щодо проведення слідства. До міста прибули капітан Глухівської залози М.Денисов та бунчуковий товариш А.Стаханович. Магістрат зобов'язали з'ясувати, “коликое число церквей Божих и каких домов, краму и прочего и чьих именно згорело, и каким образом учинился пожар, и были для предосторожности и смотрения определенные на то от полковой Черниговской Канцелярии и магистрата Черниговского особливые люди и потребные к пожарному делу инструменты и прочия приготовления, и какие именно; да и сам господин полковник и комендант Божич из старшины полковой и магистратской и прочей, кто при том пожаре находился, и чего для так допущено, что в малом моменте вся старая города Чернигова крепость со всем что где ни было згорела”.²¹ Райці Л.Афанасьєв та А.Бочок склали і подали слідчій комісії реєстр погорілих будинків, храмів та крамниць.²² Полкова канцелярія також вимагала “известия” про причини пожежі. Розгляд даної справи полкова канцелярія розпочала з полеміки з магістратом, що спричинило у подальшому численні позови до Генеральної військової канцелярії та Генерального військового суду від службовців магістрату та міщан з приводу втручання полковника у повноваження міського уряду.²³

На жаль, матеріали слідчої комісії у повному обсязі не збереглися, але показово, що магістратські урядовці вели розслідування у цій справі “по правам Статутовим”.²⁴ 27 квітня 1751 р. імператриця Єлизавета видала грамоту гетьману К.Розумовському “О принятии мер предосторожности на случай пожара при постройке новых казенных и частных зданий на погорелых местах в городе Чернигове”.²⁵ У грамоті зазначалося, що “магистрат тамошний и прочие обывательские дворы и лавки весьма близко оногo ценхгауза и пороховых також, и прочих артиллерийских магазинов построены были и тому же оноe магистратское и обывательское строение учреждено было улицами тесными, непорядочно и нерегулярно”. Отже, було наказано, щоб відтоді “магистрату и обывателям строиться улицами пространными порядочно и регулярно и казенному строению то есть и пороховому магазину и артиллерийскому ценхгаузу в близости партикулярного и прочего строения делать отныне не допускать и впредь от огня

крепкую предосторожность иметь и чтоб оно все от Черниговского магистрата и от живущих там малороссиян обывателей исполняемо было”. Пожежа 1750 р. наочно довела недосконалість системи протипожежної охорони, тому полкова канцелярія видала директиву “О мерах принимаемых в Чернигове против пожара”. У квітні 1764 р. магістрат знову отримав ордер з полкової канцелярії, в якому зазначалося: “ведомства магистратового людям приказать в силе высочайших царских повелений на прилежащих от пожарного случая иметь предосторожность и к той указные приготовления, в больших дижках или бочках воду, круче железное [...] и прочие надобности”.²⁶ Однак наприкінці січня 1765 р. у будинку “жителки подведомственной магистрата Данилихи Баришки” знову сталася пожежа. Городовий отаман Ф.Плохута терміново прибув на місце події. У рапорті він зауважив, що під час гасіння пожежі не вистачало людей (“цеховых же де и прочих жителей черниговских з топорами и ведрами весьма мало было да из самих цехмистров не все были”) та інвентарю.²⁷ Ф.Плохута зажадав від магістрату, “чтоб приказано было в городе Чернигове во всех цехах иметь железное доброе круге, и чтоб цеховые (во время пожарного случая) з цехмистрами с топорами и ведрами с того ж часу в самой скорости к оному пожару бежали”. З приводу цієї пожежі Ф.Плохута допитав і власницю будинку, “почему пожар учинился”.

Через цей випадок полковник П.Милорадович у лютому того ж таки 1765 р. відправив до магістрату ордер, яким наказав, щоб “так при магистрате яко и во всех цехах приказано было заполучением сего тот час поделать по две железные дробины и во всем крепкие круки [...] и оные при магистрате и во всяком цехе содержать в сохранной целости, а при том всем жительствоющим в Чернигове при ведомстве магистрата подчиненным по прежним Черниговской полковой канцелярии предложениям крепко подтвердить, чтоб от пожарного случая во всем осмотрительную предосторожность имели и оттого всяк указного веления приготовления всегда содержали”. Магістрат також мав визначити, хто саме і з яким інвентарем повинен з’являтися на місце пожежі.²⁸

Наприкінці 1765 р. магістрат запевнив, що “полицию предосторожности от пожаров, по большей части, собственно магистрат наблюдает, и как за цехи, так и за всеми подсудственными надсматривает, и о крайней предосторожности от пожарного случая рачение имеет, и для того в цехи, чрез ордеры, ежечасно об такой предосторожности и о имении всех приуготовлений во всякой исправности подтверждает”.²⁹ У будинках кравецького, шевського, різницького та перепечайського цехів було “бочок с водою, на крепких роспусках, по три, ведер кожаних по четыре, щитов по два, круков по два, лесниц по две, вил по двое”; у цехових будинках ковалів та ткачів – по дві діжки, два круки та два шкіряних відра, по двое вил, по щиту та драбині; шаповалів та гончарів – по одній діжці, круку, драбині та вилам.³⁰ Кілька діжок з водою було встановлено “на публичном месте”. Цехи склали і подали до магістрату списки міщан, “кому и с чем быть” у разі пожежі. У будинку магістрату були наготові чотири діжки “на роспусках”, круки, вила, драбини, шкіряні та дерев’яні відра.³¹

І все ж у 1772 р. полкова канцелярія зобов’язала магістрат оприлюднити наказ про дотримання правил безпеки “и во всяком дворе указно повеления потребности, как то лесницы на кровлях, в дижках воду, и на болших ожогах веники или метлы, особливо же во дворах в кадах или бочках воду, которую все лето содержать”.³² У лютому 1773 р. магістрат отримав нове розпорядження за підписом військового товариша “в должности полицейской” М.Доморки “иметь от пожарного случая предосторожности и содержать в домах обывательских в летнее время воду и другие потребные принадлежности”.³³ Кожний цех навесні був зобов’язаний встановити на базарній площі діжки з водою, “как то в прошлом году с цехов по две бочки з водою от каждого цеху на базари где пляцовая сторожа находится”. Магістрат ухвалив рішення, яким зобов’язував шевського, різницького, кравецького, перепечайського цехмістрів встановити на базарній площі по дві діжки з водою, ткацького, ковальського, гончарського та музикантського цехмістрів – по

одній.³⁴ Цехмістрам шевського, різницького, кравецького цехів були надіслані ордери “о принятии противопожарных мер” з вимогою надати списки, “кому случившомуся в городе Чернигове (храни бог пожару) и с чем быть, яко то с круком, с вилами, с водою и другими потребностями”.³⁵

Незважаючи на ці заходи, полкова управа і надалі наголошувала на недбалому ставленні магістрату до забезпечення протипожежної охорони. У середині березня 1773 р. полкова канцелярія скаржилася на те, що у дворах та на вулицях міщани “чистоты не содержат”, діжки на випадок пожежі стоять порожні. Не дивно, отже, що 8 квітня 1773 р. поблизу двору “удовствующей Речицкой” сталася чергова пожежа. Городовий отаман Д.Бублик, який дізнався про пожежу від “пляцового” сторожа В.Орченка, відразу ж сповістив полкову канцелярію. 10 квітня полковник П.Милорадович подав у магістрат промеморію з вимогою, “дабы от магистрата Черниговского и от сотенного полкового сотни правления чрез кого подлежит приказано было, ведомства их жителям по предписанному ж в домах денно и ночью иметь крепкую осторожность та прилежной присмотр, чтоб каковыми злодейством не учинено кем зажигательства”.³⁶

Таким чином, на магістрат покладалася відповідальність за санітарний стан, протипожежну охорону та дотримання правопорядку в місті. Магістрат призначав городничого, який отримував відповідні інструкції і стежив за тим, щоб міщани дотримувалися встановлених правил. Магістратський городничий співробітничав з городовим отаманом, підпорядкованим Чернігівській полковій канцелярії. Магістрат мав виставляти нічну сторожу та караули. Городничі призначали десяцьких, які контролювали відповідну територію. До організації протипожежної охорони були залучені ремісничі цехи, які повинні були мати необхідний протипожежний інвентар. Утім, пожежа 1750 р. засвідчила недосконалість протипожежної охорони Чернігова. Забудоване переважно дерев'яними будинками місто і надалі потерпало від пожеж.

1. Чернігівський магістрат: генеза, структура, функції (друга половина XVII – XVIII ст.) // Сіверянський літопис. – 2000. – №2. – С.34-42; До питання про становище та чисельність міщанства Чернігова (друга половина XVII – XVIII ст.) // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – К., 2000. – Вип. 11. – С. 43-49; Чернігівський магістрат як судова установа // Література та культура Полісся: Збірник наукових праць. – Ніжин, 2005. – Вип. 29. – С. 64-70; Ремісничі цехи ранньомодерного Чернігова / Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи: Збірник наукових праць, присвячений 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів. – Чернігів: Деснянська правда, 2007. – С. 512-519.

2. Очерк истории г. Чернигова. 907 – 1907. Юбилейное издание Черниговской городской управы. – Чернигов: Типография губернского земства, 1908. – С.47.

3. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 1673. – Оп. 2. – Спр. 105. – Арк. 6.

4. Очерк истории г. Чернигова... – С.30.

5. ЦДІАК України. – Ф. 1673. – Оп. 2. – Спр. 105. – Арк. 6 зв.

6. Там само. – Арк. 7-11.

7. Там само. – Арк. 52.

8. Там само. – Арк. 54.

9. Дубровський В. Пожежа 1750 р. в старому Чернігові // Підготовка до друку та передмова О. Коваленка і Т. Вороніної // Сіверянський літопис. – 1997. – № 6 – С. 161.

10. Там само. – С. 159.

11. ЦДІАК України. – Ф. 1573. – Оп. 2. – Спр. 6. – Арк. 26 зв-27.

12. ЦДІАК України. – Ф. 1673. – Оп. 2. – Спр. 105. – Арк. 21.

13. Там само. – Арк. 27 зв.–28.

14. Там само. – Арк. 29.

15. Багалей Д. Магдебурське право на Лівобічній Україні // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV – XVIII в. – Львів: Друкарня Наукового Товариства імені Шевченка, 1904. – Ч. 2 – С. 428.

16. Санкт-Петербурзький філіал Інституту російської історії Російської академії наук (далі – СПб. ФІРІ РАН. – К. 150. – Оп. 1. – Спр. 639. – Арк. 1.

17. Дубровський В. Назв. праця. – С. 159.

18. Там само. – С. 160.

19. Там само. – С. 159.

20. Дубровський В. Назв. праця. – С. 157; ЦДІАК України. – Ф. 1673. – Оп. 2. – Спр. 14. – Арк. 2.
21. Там само. – С. 158-159.
22. Там само. – С. 164-166.
23. ЦДІАК України. – Ф. 1673. – Оп. 2. – Спр. 6.
24. Гуржій О. Право в українській козацькій державі (друга половина XVII – XVIII ст.). – К.: Основа, 1994 – С. 30.
25. СПб. ФІРІ РАН. – Ф. 150. – Оп. 1. – Спр. 639.
26. ЦДІАК України. – Ф. 108. – Оп. 2. – Спр. 825. – Арк. 1.
27. Там само. – Арк. 1 зв.
28. Там само. – Арк. 2-2 зв.
29. Описи Чернігова 60-х років XVIII ст. / Підготовка до друку і передмова О. Коваленка та І. Петrenchенко // Сіверянський літопис. – 1997. – № 4. – С. 170.
30. Там само. – С. 170.
31. Там само. – С. 170.
32. ЦДІАК України. – Ф. 1673. – Оп. 2. – Спр. 105. – Арк. 6 зв.
33. ЦДІАК України. – Ф. 1673. – Оп. 2. – Спр. 105. – Арк. 20-20 зв.
34. Там само. – Арк. 21.
35. Там само. – Арк. 23-25.
36. Там само. – Арк. 12-15 зв.

Стаття посвящена діяльності Чернігівського магістрата в сфері забезпечення системи благоустрою міста, контролю за санітарним станом, правопорядком, організацією протипожежної охорони міста Чернігова.

The article deals with the activity of Chernigiv city council in the sphere of providing of the system of equipping with modern amenities, control of the sanitary state, law and order, organization of the fire-guarding in Chernigiv.

